

In het teken van Jozua

Apologie van een Parabool

Colofon

ISBN: 978 90 8954 097 3

1e druk 2009

© Arthur Groenewegen

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser B.V.

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

Telefoon: 058-2894857

www.elikser.nl

Vormgeving omslag en binnenwerk:

Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaand schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

In het teken van Jozua

Apologie van een Parabool

Arthur Groenewegen

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Geen exotische kust in zicht	13
Stormachtige kennismaking op een kade	19
Een ontmoeting in het “Moriaentje”	27
Bij de weduwe S.	33
Campagne geopend	51
De kunst van de courantier	75
Gratificatie is geen ratificatie	101
Het huisaltaar in trek	127
Schimmige praktijken	157
Praatje aan een deur	197
Een waardig onderdak voor Geertje	233
Maasnimfen of –nuffen	273
De hond in de pot	325
Citaten uit ‘s kolonel’s dagboek	373
Met zang en klang	379
De januskop van de jezuïet	405
Voortzetting	439

INLEIDING

Wat in 's hemelsnaam beweegt mij, Hendrick van Zuilen, koopmansgezel te Rotterdam, om nu - negen jaar na dato - een boekje open te doen over een zaak die zich heeft afgespeeld in het oorlogsjaar 1672 rond personen die dood zijn of allang achter de kim verdwenen? Een boekje over een obscure verdwijning - moord? ongeval? - in dat rampjaar, toen in onze contreien algehele verwarring heerste.

Een verdwijning die mogelijk alleen naspookt bij mij, die destijds, met mijn dertien jaar, werd beschouwd als onderdaan van Zijne Allerchristelijkste Majesteit Lodewijk de Veertiende.

Die heerste, toen het verhaal begon, al een week of zes als opperste heer in mijn geboortestad Utrecht. Daar was het hoofdkwartier van een Frans leger, een vijfenveertigduizend man sterk, dat hij er had achtergelaten om zich met de andere helft van zijn kolossale leger terug te trekken nu zijn victorie verzekerd leek, met verdere capitulaties naar het scheen een kwestie van dagen. Terug door de erepoorten die het verukte Parijse volk al oprichtte, terug naar zijn luisterrijke paleizen, zijn maîtresses en zijn hofhouding.

Te Utrecht was het de Hertog van Luxemburg die van de koning het bevel overnam over de troepenmacht om het werk door de verovering van het rijke gewest Holland af te maken. Onderdaan dus van de grote monarch, wat allerminst wilde zeggen dat ik mij naar zijn bevelen schikte, zoals mijn oude heer!

Mijn leven speelde zich af onder één en hetzelfde dak - dat van ons grote grachtenhuis - maar in verschillende werelden. Mijn schoolopleiding was in handen van mijn voorbeeldige

Franse gouvernante, Mademoiselle Angèle, die onvergetelijke toverfee met haar charme, met die grote en geestige grijze ogen waarin lichtjes van geestdrift en van plezier elkaar afwisselden. Niets liet zij na om mijn geest te verrijken, om mij de voortreffelijkheden van haar geboorteland te leren kennen.

Maîtresse - de kerkenraad noemde het 'concubine' - van mijn vader na het vroegtijdige overlijden van mijn moeder, die mij nog een rudimentaire kennis van lezen en schrijven had meegegeven, bestierde zij al gauw ons hele leven, met als voornaamste taak mijn opleiding.

In korte tijd wist Mademoiselle Angèle mij vaardigheid in het gebruik van haar moedertaal - sleutel tot zo veel dingen - bij te brengen en een redelijke kennis van het Latijn en van de klassieken, volgens de principes van haar vaderland.

Het gemak waarmee ik die steile klippen nam, schrijf ik toe aan de bekoring van haar persoon, aan haar geestdrift en aan haar beheersing van de materies die haar waren bijgebracht in Parijs, in het befaamde internaat van de zusters Ursulinnen. Kortom: aan haar ijver om de schatten van haar geest over te dragen aan 'son petit Henri' en aan diens gretigheid om die vruchten op te rapen omdat hij hield van de boom waarvan zij kwamen. Een petit Henri die niet meer dan gedoogde dat zijn 'Cher Papa', heer en gebieder van de dame, zich eveneens laafde aan haar vruchten, al bevroedde hij toen al dat die van een andere aard konden zijn. Waar het in Huize van Zuilen op neerkwam, was dat vader en zoon zich verbonden voelden in hun diepe genegenheid voor die toverfee.

Dit dan was een van mijn werelden onder het ouderlijk dak, en daarin golden andere loyaliteiten dan in mijn tweede wereld: die van het souterrain, waarin het conciërge-echtpaar

huisde, heer en meester binnen de grenzen van de voor hun ambt geldende regels, trouwe vrienden ook van 'Mijnheer Hendrick' sinds mijn vroegste kindsheid. Niet gezegend als ik was met broers of zusters, ook niet met andere speelgenoten, waren zij mijn toevlucht in ledige uren. Er toefde meest ook een schipper, getroffen door de belemmeringen die de oorlog zijn trafiek oplegde nu de vrije vaart op Amsterdam en op andere plaatsen in de nog strijdende provinciën praktisch niet meer mogelijk was, wilde men schip en lading niet verspelen. Deze schipper was een oude kameraad van Rinus, de man van het conciërge-echtpaar. Samen hadden zij als jongmaatjes gevochten tegen de 'Spanjolen', in het leger van Prins Frederik Hendrick.

Deze 'onderwereld' - om de conciërgeloge zo maar te noemen - was faliekant tegen de Franse veroveraars. De drie zwoeren bij 'onze Oranjeprins', die vanuit zijn legerkamp te Bodegraven zó dapper partij gaf, dat de Franse vijanden geen stap meer opschoten. Zijn leger groeide gedurig in kracht en zou 'weldra in staat zijn de Fransozen een beslissende slag toe te brengen', aldus mijn vrienden in het souterrain.

Wat zich afspeelde in de derde wereld, 'gunder' zoals zij - al of niet vergezeld van een armzwaai - het krijgstoneel noemden, hoe het erbij stond in de Staatse 'frontierplaatsen' aan de andere kant van de waterlinie, wat zich afspeelde in de Franse vestingen aan deze zijde, welke regimenten en bataljons in Utrecht waren gearriveerd of weer uitgetrokken, acties van verzet tegen de Franse 'dwingelanden', alle nieuwtjes van de dag werden door dit driemanschap in het licht van hun oranjegezindheid lang en breed uitgemeten. Het was hun derde wereld, maar werd langzamerhand ook de mijne!

De drie maakten in mijn aanwezigheid van hun hart geen moordkuil. Zij beschouwden mij van oudsher, vanaf mijn prille kindsheid, vrijwel als hun zoon des huizes. Zij wisten - ik had voor hen geen geheimen - wat mijn moeder, mijn eerste lerares, mij op haar sterfbed nog had opgedragen: "Hendrick, mijn lieve jongen, prent je dit goed in: geef je oren altijd goed de kost, en je ogen zo mogelijk nog beter. 'Horen, zien en zwijgen', laat dit je hoogste gebod zijn." Het vertrouwen dat de drie van de conciërgeloge in mij stelden, was onwankelbaar. Zij prezen mijn patriottisme en wakkerden het aan.

Dichterbij - in hun 'bovenwereld' - vond hun haat jegens al wat Frans was, al direct voedsel, want daar had mijn vader kwartier moeten verschaffen aan een aantal vertrouwelingen van de Hertog van Luxemburg, en niet de geringste, lieden nauw betrokken bij zijn bestuur en zijn campagne tegen de Prins van Oranje, de kapitein-generaal van het Staatse Leger.

Na aldus te hebben aangestipt in welke werelden ik toen verkeerde - in de jaren 1672 en 1673 - is het tijd U, lezer, te vertellen hoe diezelfde geesten vandaag de dag, in 1681 en in Rotterdam, bij mij opnieuw zo de kop konden opsteken. Door enkele curieuze ontmoetingen en gebeurtenissen; door getuigenissen die licht werpen op de mysteries van toen, mysteries die zich toespitsten op één stukje vaderlandse bodem, waar indertijd honderden gruwelijk het leven lieten; zo zelfs dat, volgens ooggetuigen, hun weggutsende bloed het ijs en de sneeuw eerst rood verfde en dan tot smelten bracht.

Waarom hun bloed werd vergoten, is bekend: de uitzinnige wraakzucht van muitend krijgsvolk, soldeniers van de

Franse heerser. Was het een wonder dat op zo'n moment de verdwijning van één enkele vrouw, omgeven door mysteries, nauwelijks aandacht heeft getrokken? En tien jaar lang een raadsel is gebleven? Een vraagteken onder de vuurgloed die zich tegen het grauwe wolkendek van die 28ste december 1672 aftekende, niet getemperd door de regen die uit dat zwerk neerplensde op de kermende en geschonden overlevenden.

**GEEN EXOTISCHE KUST IN ZICHT
ONVREDE EN NOSTALGIE
BEROEP OP EEN PORTE-BONHEUR EN OP DE
LIER**

Het heilige vuur voor het koopmansbedrijf was in de vier maanden dat ik een Rotterdams koopmanreder als leerling diende, niet tot ontbranding gekomen. De exotische kusten, mij zo heerlijk voorgespiegeld door de Utrechtse familieraad die over mijn toekomst moest beslissen - een carrière als door mijn vader gevolgd bij de V.O.C. eer hij zich als zelfstandig koopman in Utrecht vestigde, in het statige grachtenhuis dat mijn moeder als bruidsgift had meegebracht,, welnu, die zo geprezen exotische kusten moeten een luchtspiegeling zijn geweest.

De werkzaamheden die men mij opdroeg, ontpopten zich als geestdodend: het naciijferen van de besommingen van reizen naar uitheemse bestemmingen, werk uit te voeren in een kaal zoldervertrek - ‘mansarde’ heette het deftig - onder de pannen van een voornaam pand aan het Haringvliet. Een kampeerbed, daar opgesteld, diende mij na de dagtaak tot slaapstee. Zo op het oog kwamen de voorgespiegelde kusten pas in zicht na jarenlang schipperen door een sargassozee van cijfers.

Om de reputatie van mijn oom, voogd geworden na het overlijden van mijn vader, niet te beschadigen - hij had mij door zijn recommandaties aan die post geholpen, mij aanprijzend als een ‘rekenwonder’ - voerde ik mijn taken nauwgezet uit, maar wel met het plan naar iets beters uit te zien, in overeenstemming met mijn andere gaven.

Had de goede fee van mijn knapenjaren niet gezegd dat zij in mij ‘un intérêt marqué pour la poésie et les belles let-

tres' bespeurde? Welnu, schone kunsten en letteren lonkten nog steeds, maar niet vanuit de dorre paperassen waarmee men mij opscheepte. Glimpen ervan, droombeelden, manifesteerden zich soms een moment als ik, opkijkend van de stapel rekenwerk, naar buiten tuurde en de zon op het water zag schijnen, op een zeil of op de kaden met hun bonte gewemel. En vooral als ik, na volbrachte dagtaak, langs die havenbekkens slenterde, langs de Oude Haven en de Nieuwe, dan langs de Blaak en tenslotte de Leuvehaven, de Wijnhaven en de Scheepmakershaven om, soms pas na uren, de trappen van het koopmanshuis te bestijgen, terug naar kooi. Daar schreef ik dan mijn droombeelden op, in het Frans en in dichtvorm.

Want een verrukking is het toch - zij het geen exotische - voor een poëet, die kaden met hun geboomte! Tussen de kastanjes of de linden rijst een tweede woud omhoog, een woud van masten met het kantwerk van hun tuigage. Wanneer een koopvaarder uitvoer, ontplooiden zich blanke zeilen, opbollend in de frisse bries. Toen die beelden zich het eerst voor mijn ogen ontvouwd - bij mijn aankomst, juni jongstleden - bloeiden juist de linden. Zij voegden hun bedwelmende geur toe aan die andere, van teer, pek, hout en water, die in dit kwartier nooit ontbreekt, een ademtocht van het avontuur, van verre kusten.

Met de herfst maken de linden en de kastanjes intussen ruimer baan voor het mastenwoud. Dan is het of geluiden - het gevloek en getier van bootsvolk en sjouwers, het gebonk van hout tegen steen, het rollen van vaten en het af- en aanrijden van vrachtrijders - luider opklinken, niet gedempt door lover, of door mist, zoals op die avond dat beneden mij op de kade drie personen een merkwaardig schimmenspel opvoerden.

Wat de Maasnimfen mij in die vier maanden hebben voorgezongen tijdens mijn gangen langs de havens, heeft zijn neerslag gevonden in wat gedichten en, net als in mijn knapentijd, toen Mademoiselle Angèle in mij lyrische talenten meende te ontdekken, luidden die soms ook in háár moedertaal, mij nog steeds even dierbaar als het Nederduits van onze Bataafse natie. Maar die vermeende talenten lijken nu wat verschaald. Wie was in staat een zinnig woord erover te zeggen, een oordeel te vellen dat mij de weg zou kunnen banen naar een passender broodwinning? Een dichter? Een letterkundige? Of een uitgever misschien?

Terugdenkend aan mijn dagen van prille glorie, als ‘patriot’ – al was het maar in de ogen van onze huisbewaarders - diepte ik uit mijn koffer het dagboek op dat ik eens heb weggekaapt uit het verblijf van ‘de kolonel’, die gedwongen huisgenoot van de oorlogsjaren 1672 en 1673, de belangrijke Franse officier die ik op aandringen van mijn vrienden - de drie van de loge - door het sleutelgat placht te bespieden. Het was het meest in het oog springende blijk van mijn warme gevoelens voor ons gezamenlijke idool, Prins Willem van Oranje! Al wat ik waarnam via dat sleutelgat of zag en hoorde aan onze dis, waar de kolonel meestal mee aanzat, briefde ik over aan het echtpaar in de loge en hun vriend de schipper.

Mijn grootste triomf, door hen bejubeld, vierde ik toen ik erin slaagde het dagboek dat de kolonel hield en waarin ik hem vaak zag schrijven, te ontvreemden en aan hen over te leveren. Gretig wierpen zij zich op die oorlogsbuit, sloegen pagina na pagina om, maar daar zij zelf de Franse taal niet machtig waren, gaven zij mij het werk weerom met de opdracht het te lezen en hun in onze eigen taal te vertellen wat het allemaal behelsde. Het bleek een even moeilijke als riskante opgave.

De klacht van de kolonel over de verdwijning van zijn journaal had grote opschudding verwekt en zekere verdenkingen. Ik had het verstopt onder mijn matras en kon het alleen inzien 's avonds in bed, bij het licht van een kaars, na het uit zijn verstek te hebben opgediept. Als Angèle, de onvergetelijke, mij ermee zou betrappen zou het met haar genegenheid voor 'son Henri' in één klap gedaan zijn.

Wie weet, zelfs met mijn dagen, want hoe vaak zagen wij toentertijd niet spionnen aan galgen bengelen? Ons werk was 'op de hals gewaagd', zoals ik de drie van de loge elkaar vaak hoorde waarschuwen. En voor de toverfee zou het ondenkbaar zijn dat haar 'petit chéri' 'iemand zo beminnelijk als onze brave kolonel, een vertrouweling nog wel van de hertog' zou kunnen beroven van een geschrift waaraan hij - de hemel mocht weten welke - vitale geheimen had toevertrouwd.

De vluchtige verkenningen die ik onder de dekens ondernam, met het hart in de keel, leverden overigens niets op dat de loop van de oorlog leek te kunnen wijzigen, niets dat aan de hooggespannen verwachtingen in de loge voldeed, buiten één uitlating waarop ik terugkom. Wat ik toen kon lezen leek eerder te wijzen op trieste gedachten die hem hadden bevangen: woorden als obsessie, passie, boetedoening, genade, schuldbesef en zielenheil wezen uit dat het niet alleen de krijg was die hem bezighield.

Zeker vanaf het tweede oorlogsjaar, na zijn terugkeer van een bewogen verblijf te velde, overheersten woorden als deze. Eind februari van dat jaar 1673 was het bijvoorbeeld : 'Le remplaçant ne peut faire oublier les talents de ce pauvre de M... Faut faire quelque chose pour lui!'. Die remplaçant moest die nieuwe klerk zijn geweest nadat de eerdere, een schimmige figuur, tijdens de afwezigheid van de kolonel 'te

velde' was verdwenen, naar het heette 'afgevoerd naar het dolhuis'.

Lang hoefde ik dat hachelijke onderzoek niet voort te zetten, want een maand of wat later verraste en verblijdde de monarch ons met zijn besluit, de veroverde provincies merendeels te ontruimen. Eind november 1673 waren de laatste Franse troepen uit Utrecht verdwenen, spoedig gevolgd door mijn toverfee, nadat zij mij op de valreep nog onweerlegbare blijken van haar genegenheid had geschonken. Ook mijn vrienden en bondgenoten in de strijd tegen de tirannen vertrokken om, als 'loon voor trouwe diensten de staat bewezen', een zeer profijtelijke loge bij Haagse aanzienlijken te betrekken.

Hadden ook zij voorzien dat het schip van mijn vader zinkende was nu zijn beste klanten, met hun onverzadigbare honger naar Indische en Chinese rariteiten zoals zijden pronkgewaden, porseleinen vazen en ivoren beeldjes, Utrecht hadden verlaten? Zij hadden, die Fransen, zijn voorraden niet alleen uitgeput, maar hem zelfs aangespoord om uit Amsterdam nieuwe voorraad te halen met behulp van heel speciale passen, waarvan één van de Hertog van Luxemburg in persoon.

De zaken van mijn vader hadden tijdens de Franse bezetting als nooit eerder gefloreerd, maar zijn pakhuis was nagenoeg leeggekocht toen zij weggingen. Alles geruimd tegen uitstekende prijzen! Eerder, voordat de Fransen kwamen, slaagde hij er slechts moeizaam in de waren die hij uit Amsterdam betrok van zijn oude broodheer, de V.O.C., in Utrecht tegen lonende prijzen aan de man te brengen. Hoe had hij vroeger niet gejammerd over prijsverlagingen die Utrechtse kopers wisten te verkrijgen door zich rechtstreeks tot de V.O.C.

te wenden in plaats van diezelfde spullen te betrekken van hem, uit zijn magazijn in hun vaderstad Utrecht.

Om op dat dagboek terug te komen, ontdaan van zijn zegingskracht, ik borg het na het vertrek van de bezetters op in een koffer, waarin het acht jaar heeft geslapen, tot ik het bij mijn vertrek uit Utrecht in mei jongstleden weer tegenkwam en het meenam naar Rotterdam, als trofee uit memorabele knapendagen toen triomfen soms mijn deel waren. Ik zocht het op en wiste er het stof af. Op de omslag zat nog de schroeivlek, gevolg van het lezen in bed bij een kaarsvlam. Hachelijk was het zeker geweest!

Nostalgisch te moede, stopte ik het in mijn mantelzak, bij wijze van porte-bonheur tijdens mijn gangen door de stad. Kon het betere tijden terugbrengen? Het bundeltje met mijn lierzangen ging in de andere zak, om het prompt te kunnen voorhouden aan eenieder die behoefte mocht hebben aan mijn lyriek, wie weet een betoverende jeugdige gouvernante? Naar mijn gevoel beter gewapend tegen de grillen van het fortuin daalde ik de trappen af: op naar de kaden in hun herfsttooi!

STORMMAGHTIGE KENNISMAGKING OP EEN KADE

Ver van het Haringvliet was ik niet gekomen, toen de al fikse windstoten aanzwollen tot een herfststorm van de eerste orde. Even overwoog ik om te keren, maar ik aanvaardde de uitdaging om die kaden eens bij stormgeweld te zien. Nu terugdeinzen voor een gril van de elementen...? Had ik, getuige het dagboek in mijn linkerzak, geen andere gevaren getrotseerd? ‘Op de hals gewaagd’, om met Saar te spreken, de conciërgevrouw. Hoewel die officier alleen maar even was weggelopen, wellicht alleen om zijn knecht te zoeken, heb ik het toch aangedurfd.

Die knecht – lijfdienaar heette het eigenlijk – was een vreemde kwibus, die zonder aanwijsbare redenen bekken liep te trekken, tot vermaak vooral van de loge, waar Rinus door grimassen en zijn snor ook wel eens de komiek wilde uithangen en er soms zelfs in slaagde. Dienstvaardig genoeg, dat wel, die knecht, ook voor anderen dan zijn eigen meester. Had ik nu minder courage dan toen ik in 1673, als dertienjarige, domweg dat kabinet binnenstapte? De kolonel heeft geen tranen vergoten toen hij het dagboek vermiste, maar het heeft ons huis wèl op stelten gezet. Ik geloof dat die knecht mij heeft verdacht, maar geen mens – ook de kolonel niet – zou aan zijn aantijging geloof hebben geschonken.

Vermand door die herinnering, kostte het mij geen grote zelfoverwinning om het aanzwellende geweld van de noordwester te trotseren.

Zonder gevaar was het niet. Boomtakken knapten af, waaronder dikke, die bij het vallen een schedeldak konden indeuken. Tegen dat geweld in liep ik over de draaibrug en

stak vervolgens, aan de Blaak gekomen, de Gapersbrug over, waar de wind mij van opzij hard attaqueerde.

Eenmaal op de Geldersche Kade had ik de storm in de rug, en die duwde mij harder voort dan mijn voeten mij beliefden te dragen. De olielantaarns zwaaiden wild in de wind en wierpen eigenaardige, snel verschuivende schijnsels op de takken van de bomen en wat er aan gebladerte resteerde. Hele lagen afgerukt lover schoven over de keien langs om te eindigen hetzij links in het water hetzij rechts tegen stoepen en gevels van de bebouwing.

Ineens merkte ik dat het niet alleen herfstblad was dat in dollen vaart langs stoof, maar - ertussen en erboven - ook vellen papier, die als speelbal van de wind de dolste capriolen uitvoerden boven de keien. Daar papier niet aan bomen groeit, draaide ik mij om, benieuwd waar het dan wèl vandaan mocht komen.

Een stap of twintig terug zag ik, voor de stoep van een statig pand, een gedaante. Een vrouw die er hurkend rondtastte tussen opgehoopte herfstbladeren, met naast haar op de keien een hengselmand. Wat zij uit die lagen oprapte, verdween in die mand. Toen het licht van de lantarens weer die kant opzwenkte, zag ik het beter.

Ik draaide mij om en liep, vechtend tegen het stormgeweld, naar haar toe. Een blad papier, in zijn vlucht gestuit, bleef tegen mijn gezicht plakken. Ik stak het zolang in mijn zak, rechts bij de bundel lierzangen. Toen ik naast haar stond, keek zij op, moedeloos, van onder een grote zwarte hoofdkap en met betraande ogen, maar toen hervatte zij het reddingswerk, de vellen die zij opdiepte inderhaast in de mand proppend.